

М. МЕҢДИЗАДЭ

Педагожи элмлэр намызды.

ШАКИРДЛЭРИН БИЛИЙНИ ИОХЛАМАГ ВЭ ОНА ГИЙМЭТ ВЕРМЭК

Шакирдлэрин билийни йохламаг вэ она дүзкүн гиймэт вермэк мäsэлесинин мектэбдэ әһәмийәти һәр бир совет мүәллиминә мә'лум-дур. Тә'лим просесиндә тәтбиг әдил-мәкдә олан чари йохламалар, рүб-лэрин сонунда вурулан екун һеса-баты, тәдрис илинин сонунда апа-рылан йохлама вэ бурахылыш им-таһанлары, нәһайәт, бүтүн бунлар-дан алынан нәтичэлэрин мүхтәлиф сәнәдләрдә гейди, педагожи шура-да мүзакирәси, һагг-һесаб гайдалары вэ с. артыг мектәб ишлэринин ән һәяти вэ ән зәрури һиссәләриндән олмушдур. Башга чүр дә ола бил-мәз. Партия вэ һөкүмәтимиз ша-кирдлэрин билийни йохламаг мә-сәлесини гәти олараг низама сал-мағы һәлә 1932-чи ил 25 август вә 1935-чи ил 3 сентябр тарихли гә-рарларында, бир вәзифә олараг маариф органлары гаршысында гоймушдур.

Лакин гейд әтмәлийик ки, мек-тәбләримизин әлдә әтмиш олдугла-ры бөйүк наилийәтләрә бахмаяраг, бу саһәдә бә'зи һөгсанлардан һәлә дә азад ола билмәмишик. Чари йохламаларын бә'зи мектәбләрдә һәртәрәфли апарылмамасы, мүхтә-лиф йохлама үсулларындан кениш истифадә әдилмәмәси, йохлама сә-нәдлэринин вахтында долдурулма-масы вэ с. бу саһәдә бурахылан мүһүм һөгсанлардандыр. Белә һөг-санларын мейдана чыхардыглары

мәнфи нәтичә ондан ибарәт олур ки, шакирдлэрин билийинә рүб бою фәнн үзрә анчаг 1—2 дәфә гиймәт верилир вэ буна әсасән дә онларын рүблүк гиймәти тә'йин әдилир. Бу исә чох заман сәһв нәтичәләр вер-мәкдән башга, билийин йохланыл-масы гаршысында дуран әсас вә-зифәлэрин һәллини дә тә'мин эдә билмир.

Билийин йохланылмасы гаршысында нә кими әсас вәзифәләр дурур?

Тә'лим просесинин үзви бир һис-сәси олан йохламанын гаршысында бир нечә мүһүм вәзифә гойлмуш-дур.

Гейд әтмәк лазымдыр ки, билий һесаблама, йохлама, һәр шейдән әввәл, тә'лим ишини тәнзим эдир, онун кейфийәтини йүксәлдир. Мә'лум олдуғу үзрә һәр дәрәс өзүндән әввәлки дәрәсә вә я дәрәсләрә исти-над эдир. Ени дәрәси мүвәффәгий-йәтлә апармаг вә тамамламаг үчүн көһнә дәрәсин вә я дәрәслэрин ша-кирдләр тәрәфиндән өйрәнилмәси әсас шәртләрдәндир. Ишин бу чә-һәтини мүәййән әтмәк исә йохлама-лар васитәсилә һәлл әдилир. Иш бурасындадыр ки, шакирддән көһнә дәрәси сорушуб она гиймәт вермәклә мäsәлә битмәмәлидир. Шакирдлэ-рин вердикләри чаваблардан дүзкүн нәтичәләр чыхармаг лазымдыр. Нә кими наилийәтләр әлдә әдилмиш, нә кими типик һөгсанлар бурахы-

лыр, айры-айры шакирдлэрин га-
занмыш олдулары наилийэтлэр,
бурахдыглары нөгсанлар нэдэн иба-
рэтдир, бүтүн бунларын сәбәби нә-
дәдир? Бунун сәбәби мүүэлминин тә'-
лим үсулumu, әяни вәсаитләрми,
йохса китаб үзәриндә ишин пис
тәшкил эдилмәсидирми? Беләликлә
шакирдлэрин билийи йохланаркән
дәрслэрин кедишиндә олан нөгсан-
лар да айдынлашдырылмалы, онла-
ры ләғв этмәк үчүн тәдбирләр гәбул
эдилмәли, йә'ни тә'лим ишләри кет-
кедә яхшылашдырылмалы, тәнзим
эдилмәлидир.

√ Билийи йохлайыб гиймәт вермә-
зин икинчи вәзифәси шакирдлэри
даһа да яхшы охумаға тәһрик эт-
мәкдир. «Әкәр мән билийинин аз
олдуғуну биләрәмсә, о заман били-
йими артырмаға чалышацағам...»
Һәлә 1920-чи илдә, комсомолун III
гурултайында бөйүк Ленинин ирәли
сүрмүш олдуғу бу фикир шакирд-
лэри даһа да яхшы охумаға тәһрик
этмәк ишинин әсасыны тәшкил эт-
мәлидир. Бу нөгтейи-нәзәрдән дә
шакирдин билийини йохлаяраг она
садәчә гиймәт вермәк кифайәт де-
йил. Мүвәффәг олан шакирдин вә-
зифәни лайнгли еринә етирдийини
гейд эдәрәк, оғу ени-ени наилий-
йәтләрә сөвг этмәк, нөгсан бурахан
шакирдин сәһвләрини өзүнә билдир-
мәк, онун бу сәһвләри дүзәлтмәйә
габил олдуғуну сөйләмәк, сәһвләри
дүзәлтмәйин йолларыны өйрәтмәк
лазымдыр. Исбата әһтиячы олмаян
бир һәгигәтдир ки, һәтта ән керидә
галан бир шакирдин газандығы ки-
чирик бир мүвәффәгийәти гиймәт-
ләндирдикдә, о шакирдин өз гүввә-
синә инамы хейли күчләшир, ша-
кирд даһа чиддийәтлә ишә гошу-
лур, нөгсанларынын сайыны кет-
кедә азалтмаға чалышыр вә с.

Илк бахышда садә көрүнән бү-
түн бу тәдбирләр олдуғча бөйүк
педагожи әһәмийәтә маликдир; она
көрә дә, нәсиһәтамыз сәһбәтләрә
чөврилмәдән, тәқрар олса белә, һәр
дәрсдә, һәр йохламада тәтбиг эдил-
мәлидир. Бунсуз шакирдлэри ирәли-
ләмәк үчүн чалышмаға тәһрик эт-

мәк олмаз. Бунсуз сүн'и йолларла
гиймәт алмаға чалышан тәк-тәк ша-
кирдлэрин янлыш һәрәкәтләрини
өзләринә һисс этдирмәк олмаз.

Бу нөгтейи-нәзәрдән, «һәвәслән-
дирмәк» мәгсәдилә керийә галан
шакирдләрә йүксәк «гиймәт» ба-
ғышламағ, габил, лакин аз сә'й
көстәрән шакирдлэри чох ишләмә-
йә сөвг этмәк үчүн, онлары һәгиги
гиймәтләрини сүн'и олараг азалт-
мағ кими һаллар тәгдирә лайиг ола
билмәз. Чүнкү бу чүр тәдбирләр
биринчиләрдә һәмишә архайынчы-
лығ оятдығы кими, икинчиләри иш-
дән союдар.

Хүсусән чәза тәдбири олараг ша-
кирдин билик гиймәтини азалтмағ
даһа чох зәрәр верәр. Әксинә, әда-
ләтлә верилән гиймәтләр, арасы кә-
силмәдән апарылан йохламалар ша-
кирди һәмишә чиддийәтлә чалыш-
маға сөвг эдәр.

Унутмағ олмаз ки, һәр бир ша-
кирд чаваб вердикдән сонра мүүәл-
лимин бу барәдә рә'йини билмәйә
һәвәсләнир. Она көрә дә шакирд
чаваб верәркән она чидди мәһәл
гоймағ вә сонра да рәсми гиймәт
вермәклә бәрәбәр чаваб һагғында
рә'й сөйләмәк вачиб бир мәсәлә-
дир.

Билийи һесаба алмағын үчүнчү
вәзифәси йохламанын нәтичәләринә
екун вурмағ вә һәр шакирдин ал-
мыш олдуғу гиймәтлэри мүхтәлиф
сәнәдләрдә гейд этмәкдир (аттес-
тасия). Верилән гиймәтлэри ша-
кирдин күндәлийинә көчүрмәклә
мүвәффәгийәт вә нөгсанлар онун
өзүнә вә аиләсинә чатдырылыр, бу
йолла да аилә ишә чәлб олунар.
Гиймәтлэри синиф журналына гейд
этмәклә мәктәбин рәһбәрлийинә мә'-
лумат верилир; бу гиймәтлэрин
аттестатларда гейди дөвләт гаршы-
сында, орта ихтисас вә али мәктәб-
ләр гаршысында онун билийини
дәрәчәси һагғында һагг-һесаб вери-
лир. Бүтүн бунлар шакирдә вери-
лән гиймәтлэрин һәмишә дүзкүн ол-
масыны тәләб эдир.

Билийи һесаба алманын дөрдүң-
чү вәзифәси ондадыр ки, шакирд

йохландыгда билдикләринин мәнасыны даһа дәриндән дәрк эдир. Шакирдин билийи йохланаркән она ярдымчы, әлавә суаллар вермәклә даһа дүзкүн, даһа дәрин чаваблар адмаг йолу илә шакирддә билдикләринә гаршы даһа дәрин инам әмәлә кәтирилер.

Билийи һесаба алманын бөйүк бир вәзифәси дә билаваситә тәрбиә вәзифәсиндән ибарәтдир. Шакирдлери инамла чалышмаг, гаршыдакы чәтинликләрин һәллинә сөвг әтмәк, онларда сә'й вә инадла ишләмәк кими файдалы вәрдишләр әтишдирмәк, онлары кетдикчә бөйүк чәтинликләри арадан галдырмаға алышдырмаг, кетдикчә мүрәккәб әмәйә өйрәтмәк шакирдләрин ирадәсини гүввәтләндирир, мөһкәмләндирир. Билийи йохламаг вә она гиймәт вермәк шакирдләрдә мәс'улийәт һиссини күчләндирир, синиф гаршысында, аилә гаршысында, ичтимайят вә дөвләт гаршысында вәзифәләрини ләягәтлә еринә етирмәк һиссини күнү-күндән артырыр, ону гейрәтлә, намусла чалышмаға адәт әтдирир.

Дүзкүн гурулан йохламаларын, әдаләтлә верилән гиймәтләрин әһәмийәти беләдир, вәзифәләри будур. Бүтүн бунлар габагчыл мәктәбләримизин күндәлик ишләриндә ер тутан мәсәләләрдир ки, тә'лим ишләринин йүксәк кейфийәтини тә'мин әтмәйә хидмәт эдир.

Лакин әдаләтсиз верилән гиймәтләр, кәлиши күзәл, ярамаз гайдалар үзрә гурулан йохламалар шакирдләр арасында кәркин әһвалирунийә, әсәбилик оядыр. Чаваб вериркән чәтинлик чәкән йолдашыны «хилас» әтмәк үчүн «фәдакарлыг» кәстәрмәк, «пычылдама» кими мәнфи һалларын төрәнмәсинә, көк салмасына сәбәб ола билир ки, белә һаллара гаршы амансыз мүбаризә апармаг лазымдыр. Чүнкү бунлар мәктәбләримиз үчүн сәчийәви олмаса белә, ишимизә хейли зәрәр кәтирә биләр.

Беләликлә, билийи һесаба алманын вәзифәләрини дәриндән баша

дүшдүкдән сонра о вәзифәләрин лайигинчә еринә етирилмәсинә чалышмаг олар. Мәһз бу заман мүхтәлиф йохлама йолларындан вә үсулларындан ардычыл олараг истифадә әтмәк олар.

Нә кими йохлама үсуллары вардыр.

УИК(б)П МҚ-нын 1932-чи ил 25 август тарихли гәрарында дейилир: «Мәктәб ишинин учоту әсасына шакирдләр билийинин чари, фәрди, мүнтәзәм сурәтдә апарылан учоту гоюлмалыдыр. Мүәллим тәдрис иши просесиндә һәр шакирди диггәтли сурәтдә өйрәнмәлидир... Учот вә һесабатын һәр чүр мүрәккәб схема вә формалары гадаған әдилсин».

Партиямызын бу тарихи кәстәришләри билийи һесаба алма ишинин мүхтәлиф вәзифәләрини тә'мин әтмәк үчүн мүхтәлиф вәситә вә үсуллар тәтбиг әдилмәсини лазым билир. Чүнкү биртәрәфли йохлама үсулу һәмишә тәсадүфи нәтичәләр верә биләр! Мә'лумдур ки, шакирдләрин бә'зиси шифаһи олараг чаваб вердикдә, бә'зиси тәһрири олараг чаваб вердикдә өзләрини сәрбәст һисс эдирләр. Бир башгасы йохландығыны һисс эдәр-әтмәз «өзүнү итирир», яныш чаваблар верир. Лакин ади иш кедишиндә билийинин дәрин олдуғуну мүхтәлиф әләмәт вә давраһышларла, мүәллимә мә'налы суаллар вермәк, йолдашларынын сәһвини дүзәлтмәк кими кәстәрир. Бүтүн бунлар йохлама үсулларынын биртәрәфли дейил, мүхтәлиф олмасыны тәләб эдир.

Йохлама үсуллары башлыча олараг ашағыдакылардан ибарәтдир:

Шифаһи сорғу. Шакирдләрин билийини йохламаг үчүн бүтүн фәннәләр вә бүтүн синифләрдә ән чоһ тәтбиг әдилән үсул будур. Сорғунун әһәмийәти һәр шейдән әввәл, ондан ибарәтдир ки, гаршыя гоюлан суаллара чаваб вермәклә шакирд ялһыз дәрси билдийини дейил, һәм дә билдикләрини нә чүр баша дүшдүйүнү, йә'ни бу вә я башга мәсә-

лани сәтһи вә я дәриндән, мәнтиги вә я механики мәнимсәдийини, һәмчинин билдикләрини ифадә этмәк бачарығыны, онлары тәчрүбәдә тәтбиг эдә билмәсини вә с. нүмайиш этдирир. Шакирдин билийинә гиймәт верәркән бүтүн бунлары диггәтлә өйрәнмәнин мәнасы бөйүктүр.

Сорғунун әлверишли чәһәти һәм дә ондадыр ки, бурада мүхтәлиф гайдалар (приёмлар) тәтбиг этмәк мүмкүн олур. Мәсәлән, шакирд мүәллимин суалларына, еринә көрә, һәм шифаһи чаваблар верә биләр, һәм дә язы тахтасында яза биләр, һәм китабдан чаваб тапа биләр, һәм шәкилдә, хәритәдә вә с. көстәрә биләр. Шифаһи сорғу заманы шакирдә әләвә суаллар вермәклә билийинин кенишлийини, дәринлийини, ени мисаллар чәкмәйи тәләб этмәклә баша дүшмәсинин дәрәчәсини йохламаг мүмкүн олур.

Шифаһи сорғунун башлыча ики нөвү вардыр. Бири шакирди синиф гаршысына чағыраг суаллара ондан кениш чаваблар тәләб этмәк, икинчи, сәпичи суаллара ердән гыса чаваблар тәләб этмәкдир.

Еринә көрә һәр ики сорғу нөвүнүн файдасы бөйүктүр. Бу вә я башга бир суала кениш вә дәрин чаваб тәләб олундугда: мәсәлән, көһнә дәрсин мәзмунуну данышмаг үчүн шакирдин синиф гаршысына чыхмасы лазымдыр.

Белә бир сорғу, суалдан вә синифдән асылы оларг 5—10 дәгигә давам эдә биләр. Гыса чаваблар тәләб олундугда тәрифләр сөйләмәк, мисаллар чәкмәк, гыса чүмләр тәрчүмә этмәк вә с. кими чаваблары шакирдләр ерләриндән дурараг вермәлидирләр. Сорғу нөвләринин мүхтәлиф вәзифәләри вардыр. Синиф гаршысына чағырмаг шакирди кениш вә мәнтиги чаваблар вермәйә алышдырдығы һалда, сәпичи суаллар ону чәлд чаваблар вермәйә өйрәдир. Биринчи нөв сорғу васитәсилә һәр дәрсдә 2—3 шакирдин билийини дәриндән йохламаг мүмкүн олдуғу һалда, икинчи

нөв сорғуда һәмнин мүддәт ичәриндә 15—20 шакирдән чаваб алмаг олар. Тәчрүбәли вә һазырлыгы мүүәллимләр эйни заманда бир нечә шакирдән сорушмағы да мүвәффәгийәтлә тәтбиг эдирләр. Бунун үчүн мүәллимин өз диггәтини чаваб верән мүхтәлиф шакирдләр үзәринә белә билмәси шәртдир ки, бу да ашағыдакы гайда үзрә апарылыр. Мүүәллим 2—3 шакирди бир-бир синиф гаршысында дүнләдийи мүддәт ичәрисиндә вә я сәпичи суаллар вердийи мүддәтдә 1—2 шакирди язы тахтасында, илк сырада отуран 2—4 шакирдә кағыз үзәриндә ифа этмәк үчүн әлагәдар вәзифәләр верә биләр. Бу тәдбирдән мөгсәд мүмкүн гәдәр чох шакирдин билийини йохламагдыр. Һәр бир йохланан шакирдә шүбһәсиз, гиймәт вермәк лазымдыр. Һәтта сәпичи суаллар заманы белә мүәллим лазым билдийи бир нечә шакирдин вердикләри чавабларын дәринлийини, кенишлийини йохламаг мөгсәдилә әләвә суаллар вериб, чавабларына гиймәт гойса да һа яхшы олар. Шифаһи сорғу һәм чари йохлама, һәм дә имтаһанларда кениш тәтбиг эдилсә дә универсал шәклә салына билмәз, башга йохлама үсуллары илә тамамландырылмалыдыр.

Йохлама язы ишләри

Йохлама язы ишләри бир үсул кими риязийят вә дил дәрсләриндә кениш тәтбиг эдилмәкдәдир. Сөз йох, бачарыг вә вәрдишләрин мәнимсәнилмәсини мütәшәккил бир сурәтдә бу үсулла дәриндән йохламаг мүмкүндүр. Йохлама язы ишләри я мөвзү битдикдән сонра шакирдләрә тәлим материалыны тәкряр этдирмәк мөгсәдилә онлара әввәлчәдән хәбәр вермәк йолу илә, я да һәфтәнин мүүәйән күнү чәдвәл үзрә апарылыр. Йохлама язы ишләринә я бир дәрс (бәзән дә юхары синифләрдә ики гоша дәрс) бүтүнлүклә, яхуд да дәрсин бир гисми сәрф эдилир. Дил вә риязийят үзрә тәшкил эдилән бу чүр йохлама язы ишләри артыг мәктәбләримиздә өзү-

нә мөһкәм бир ер тутмушдур. Мәсәлә бу үсулун тарих, чоғрафия, физика вә с. кими фәннләрә дә тәт-биг эдилмәсиндәдир. Этираф эт-мәк лазымдыр ки, йохлама язы иш-ләри риязийят вә дил дәрсләринин чәрчивәсиндән, чох вахт, кәнара чыхмыр. Галбуки габагчыл мәк-тәбләримизин тәчрүбән кәстәрир ки, бу үсула бүтүн фәннләрин вә хүсусән һәфтәлик саатларынын миг-дары нисбәтән аз олан фәннләрин даһа чох әһтиячы вардыр.

Йохлама язы ишләринин тәш-килинә кәлинчә ону гейд этмәк ла-зымдыр ки, фәннин програмы үзрә фәсил битдикдән сонра вә я рүбүн сонунда фәнн үзрә бир нечә суал верилир вә буларә шакирдләрән тәһрири чаваблар алыныр. Диггәтлә йохладыгдан сонра мүәллим чаваб-лара гиймәт верир. Һәр шакирдин алмыш олдуғу гиймәт күндәлийинә вә синиф журналына гейд олунур, сәчиййәви һесаб эдилән нөгсанлар синифдә биркә мүзакирә эдилир. Язылы верилән чаваблары йохла-маг мүәллимдән сөз йох ки, әләвә вахт тәләб эдир. Лакин һәр нә гә-дәр олса да рүб мүддәтиндә һәр фәнн үзрә 1—2 дәфә (дил вә рия-зийят үзрә даһа чох) бу үсула мүра-чиәт этмәк зәруридир.

Йохлама язы ишләринин әһәмий-йәти ондаң ибарәтдир ки, бир дәрс мүддәтиндә шакирдләрин һа-мысыны йохламаға имкан яра-ныр. Бундан башга, әйни чәтинлик-дә олан суаллара шакирдләрин һа-мысы чаваб яздығларындан һәр кә-сә өз бачарыг вә билийинә кәрә гиймәт вермәк иши асанлашыр. Бу үсулун фәйдасы һәм дә ондан иба-рәтдир ки, шакирд суаллара шифа-һи чаваблар вермәйә алышдығы кими, язылы чаваблар вермәйә дә вәрдиш эдир.

Йохлама язы ишләри кечирилән вахт һәр бир шакирдин сәрбәст вә тәкбашына чалышмасыны тәмин эт-мәк вачиб мәсәләдир. Бу мәгсәд үчүн, ишини мүстәғйил олараг еринә етирмәйәнләрин гиймәтләри азал-дылмалыдыр. Лакин һәр шакирдин

тәкбашына чалышмасы үчүн ән мү-һүм тәдбир йохлама (контрол) иши-нин бир нечә вариантда верилмә-синдәдир. Вариантлар бир-бириндән мәзмун әтибарилә сечилмәклә, әй-ни чәтинликдә олмалыдыр. Мәсәләп, сәрбәст язы үчүн дил дәрсләриндә бир нечә мөвзуун тәклиф эдиләрәк сыралар арасында бөлүнмәси, мә-сәлә һәллингдә әйни чәтинликдә мүх-тәлиф тип мәсәләләрин енә дә сы-ралар арасында бөлүнмәси, тарих, чоғрафия вә с. кими фәннләр үзрә йохланылан мөвзуа даир мүхтәлиф-груп суалларын тәртиби вә с. Бә'зи мүәллимләрин бу чүр мүхтәлиф-вариантда ишләри әввәлчәдән ка-ғыз парчалары үзәриндә язараг дәрсдә шакирдләр арасында лазым билдикләри гайдада пайламалары тәгдир эдилмәйә билмәз. Бунун фәйдасы ондан ибарәтдир ки, ишин ичрасы заманы шакирдләрин бир-бирилә мәсләһәтләшмәләринә имкан верилмир. Беләликлә, йохлама язы ишләри бүтүн фәннләр вә бүтүн си-нифләр, хүсусән юхары синифләр үзрә әсас йохлама үсулу кими тәт-биг эдилмәлидир.

Чари мүшаһидә

Һәр бир шакирдин дәрсдә фәа-лиййәти, ишә олан мүнәсибәти, ма-рағы, мейли, кәстәрдийи сәйи вә саирәнин чидди бир сурәтдә мүша-һидә эдилмәси вә һесаба алынмасы зәруридир. Мүәллимин шакирдләр үзәриндә апардығы мүшаһидә ени дәрс изаһ эдилиркән, чалышмалар үзәриндә шакирдләр ишләркән, тәчрүби ишләр ичра эдилиркән даһа зәнкин олар.

Шакирдин дәрсдә диггәтли вә я диггәтсиз олмасы, фәаллыг, я пас-сивлик кәстәрмәси, йолдашларынын чавабларында бурахылан сәһвләрә гаршы лагейд олмасы вә я сәһви дүзәлтмәйә һазыр олдуғуну бил-дирмәси кими һаллар һәмишә мүәл-лимин мүшаһидәси алтында олма-лыдыр. Доғрудур, мүшаһидәнин нә-тичәләри шакирдин билийинә гий-мәт вермәк үчүн һәлә кифайәт де-йил, лакин бу мүшаһидәләр дүзжүн

турулдугда шакирдин билийнэ даир мүүллимдэ илк тэсэввур ояныр ки, бир нечэ суал вермэклэ дэ мүшәһидэдән алынән тэсэввурлэри гиймэт вермэк дэрәчәсинэ йүксәлтмэк мүмкүндүр.

Эвә верилән тапшырыгларын ичрасыны йохламаг

Мә'лумдур ки, эвә верилән тапшырыгларын ичрасы үчүн бир гайда олагаг шакирдэ гиймэт верилмир. Чүнкү бә'зән шакирд эв тапшырыгларыны тәкбашына, мүстәгилл дейил, башгаларынын ярдымы васитәсилә ичра эдир (бу барәдә бә'зи эв тапшырыглары истисна тәшкил эдир: юхары синифләрдә эвә верилән сәрбәст язылар, рәсм-хәтт үзрә олан тапшырыглар, башга график мәшғәлэләр, ашағы синифләрдә сүрәтли көчүрмә вә с. кими ишләрә гиймэт вермэк олар, чүнкү бунлары өзкәсиндән көчүрмэк әһтималы чох аздыр). Лакин гиймэт верилмәсә дә һәр бир тапшырығын ичрасы шакирддән тәләб олунуб, диггәтлә йохланмалыдыр. Тапшырығын ичрасы йохланларкән һансы шакирдин ону мүстәгилл олагаг ичра әтди-йи, һансынын башгасындан көмөк алмыш олдуғу, ичра әдилән ишин дәриндән мәнимсәнилиб мәнимсәнилмәдийи ашкара чыхарылмалыдыр. Белә олдуғу тәгдирдә шакирдләрдә мәс'улиййәт һисси артыр вә онлар тапшырыгларын ичрасына чидди фикир верирләр. Бунунла бәрәбәр эв тапшырыгларынын йохланмасы илә әлагәдар олагаг мүүллимдә шакирдин билик вә бачарығына даир хейли мә'лумат топла-тыр ки, шакирдэ гиймэт вермэк үчүн бунлардан да истифадә этмэк лазымдыр.

Беләликлә юхарыда гейд олунаг мүхтәлиф йохлама үсулларыны тәт-биг эдәрәк рүб мүддәтиндә шакирдә һәр фәнн үзрә ән азы 6—7 дөфә гиймэт вермэк олар. Мәсәлән, 2—3 гиймэт шифаһи сорғу үзрә, 1—2 гиймэт йохлама язы ишләри үзрә, 1—2 дөфә мүшәһидә нәтичәсиндә, 1—2

дөфә (мүстәсна һалларда) эв тапшырыгларыны йохларкән.

Лакин мәсәлә ялныз мүхтәлиф үсуллар васитәсилә топланан гиймәтләрин чохлуғунда дейил, һәм дә о гиймәтләрин дүзкүнлүйүндәдир. Ишин ән мүһүм вә мәс'улиййәтли чәһәтләриндән бириси шакирдин билийнә дүзкүн гиймэт вермэк мәсәләсидир.

Шакирдин билийнә дүзкүн гиймәт вермәнин шәртләри

Шакирдин билийнә гиймәт вермәк мәсәләсинә садә вә асан бир иш кими бахмаг олмаз. Бу да мүүллимдән бөйүк педағожи усталыг тәләб эдир. Язы ишләрини гиймәтләндирмәнин мәктәбләримиздә аз-чох низама дүшдүйүнү гейд әтмәклә бәрәбәр, шакирдләрин билийнә гиймәт вермәк мәсәләсиндә һәлә бә'зи нөгсанларын ер тутдуғуну, да унутмаг олмаз. Көзә чарпан бөйүк нөгсан, һәр шейдән әввәл, ондан ибарәтдир ки, тәчрүбәсиз вә нашы мүүллимләр шакирдин билийнә гиймәт верәркән «мүгайисә» принципини әлдә әсас тутурлар. Йә'ни шакирдләрин чаваблары бир-бирилә мүгайисә эдирләр ки, бу да чох заман либерализм, сүн'и олагаг гиймәти йүксәлтмәклә нәтичәләнир. Унутмалы ки, шакирдин биринин чавабы о бири үчүн һеч дә ме'яр ола билмәз, бил'әкс һәр бир чаваб айрыча тәһлил әдилиб, айрыча гиймәтләндирилмәдир.

Көзә чарпан икинчи нөгсан ондан ибарәтдир ки, бә'зи мүүллимләр, шакирдин билийнә гиймәт вермәк үчүн өз билийини ме'яр һесаб эдир. Белә олдуғу тәгдирдә билийи мәндууд олан мүүллимләр, гиймәт верәркән енә дә либерализмә йол верирләр. Һазырлыглары дәрин, лакин тәчрүбәсиз мүүллимләрин ишә бу чүр янашмалары бә'зән шакирдин һәги-ги гиймәтинин азалмасы илә нәтичәләнир.

Көзә чарпан үчүнчү нөгсан ондан ибарәтдир ки, бә'зи мүүллимләр шакирдә әдаләтлә гиймәт вермәйә чалышмагла бәрәбәр, бә'зән шакирд һаггындакы үмуми рә'йин әсири

олур, шакирдин чавабларындакы ирәдиләмә вә я кериләмәни сечә билмирләр. Она көрә дә вердикләри гиймәтләр эсл гиймәтләрден я аша-ры, я да юхары олур.

Шакирдин билийнә гиймәт верәркән бир нечә әсасә истинад этмәк лазымдыр. Бунун үчүн, әввәлән фәнн үзрә олан програмын тәләбләрини нәзәрә алмалыдыр. Лакин бу чох үмуми бир кәстәришдир вә бә'зи шәрһә мөһтачдыр. Програмын тәләби әсасында гиймәт вермәк үчүн мүүллим, һәр, шәйдән әввәл, шакирдин өйрәнмиш олдуғу биликләрин һәчмини йохламалыдыр. Бу исә һәр һансы фәнн үзрә шакирдләрә верилмиш (програма көрә) биликләрин мәчмуундан ибарәтдир. Мәсәлән, сәрф-һәһв үзрә верилмиш дил гайдаларынын мәчмуу, һәндәсәдән кечилмиш аксиома вә теоремләрин мәчмуу, тарих үзрә бир-бирини тә'гиб әдән ичтимаи һадисәләр, тарихи фактлар, синифләр, дөвләтләр вә с. мәчмууну шакирд өйрәнмишдирми? Шакирд програмын тәләб этдйи биликләрин һамысыны, йохса бир гисминими билир? Гиймәт верәркән нәзәрә алыначаг биринчи чәһәт будур. Икинчи чәһәт шакирдин әлдә әтмиш олдуғу биликләрин дәрин вә я сәти олмасыны, нә дәрәчәдә шүүрлу олмасыны айдынлашдырмагдыр.

Дәрсә мукәммәл баша дүшән шакирдләр бир гайда олараг ону һәм итаб дилилә, һәм дә өз сөзләрилә заһ әтмәйә габил олурлар, әкс тәрийдә шакирд китаб дилиндән кәна'а чыха билмир.

Тәлим материалыны мугайисә дә билмәк, материалдакы әсас һисәни икинчи дәрәчәли һиссәдән айыа билмәк, «нә үчүн», «нәдән өтрү» уалларына чәтинлик чәкмәдән чааб верә билмәк вә с. өйрәнилмиш илийн дәринлийини кәстәрән әләтләрдәндир. Шакирдин һәм дүзүә вә һәм дә тәрсинә гоюлан суала аваб верә билмәси («Минкәчевир лектрик стансиясы һансы чайын зәриндә гурулур», «Күр чайы үзәиндә һансы бөйүк лектрик стан-

сиясы гурулур» кими), дәйишдирилмиш вәзийәтдә (мәсәлән, һәндәсә теоремләриндә шәклин вәзийәти, нөггәләрин адлары китабдакына һис-бәтән дәйишдирилдикдә) мәсәлән, изаһ әдә билмәк, ени-ени мисаллар чәкә билмәк, тәсвир әдилән һадисәдә, предметдә әсас чәһәти сечә билмәк, сәбәб олан һадисәни, нәтичә олан һадисәдән фәргләндирә билмәк, һадисәләрин инкишафында табии вә мәнтиги рабитәни көрә билмәк вә с. билийн дәринлийини кәстәрән әләмәтләрдир. Гиймәт вермәк үчүн бу да аздыр. Нәзәрә алынан үчүнчү чәһәт өйрәнилмиш билийн мөһкәмлийидир. Билийн ифадә әдилмәсиндәки сәрбәстлик, мүүллимин ярдымчы суаллары («даһа нәләри билирсиниз», «яхшы фикирләшин» вә с.) олмадан билийн рәван ифадә әдә билмәк, инамла чааб верә билмәк, ерсиз дурухмалара йол вермәмәк, истилаһларын, адларын йүнкүл тәләфүзә әдилмәси вә с. билийн мөһкәмлийинә дәләләт әдир.

Дөрдүнчү чәһәт өйрәнилмиш билийн тәчрүбәдә тәтбиг этмәк бачарығыны мугайисә этмәкдир. Бу да чох мүнүм мәсәләдир. Белә бир бачарыг нәтичә әтибарилә билийн бир тәрәфдән дәрин вә я сәти олмасыны, о бири тәрәфдән онун мөһкәмлийини кәстәри. Билийн тәчрүбәдә тәтбигини ики мәнәдә дүшүнмәк лазымдыр: тәлим просесиндә, ади һәяти ишдә, чәбрдән өйрәнилмиш тәнликләрин мәсәлә һәллиндә тәтбиги, чәбр вә я һәндәсә биликләринин физика вә я кимяда истифадә әдилмәси, сәрф гайдаларынын язы ишиндә тәтбиги вә с. билийн ени биликләр газанмаг үчүн тәлим просесиндә тәтбигинә мисалдыр.

Лакин сәрфдән өйрәнилмиш дил гайдаларынын ади нитгдә, дивар гәзетиндә, мәктубда истифадә әдилмәси, нәбататдан алынан биликләрин мәктәбияны саһәдә тәтбиг әдилмәси билийн һәятдә тәтбигинә олан мисаллардыр. Шакирдә гиймәт верәркән бунларын һәр икисини нәзәрә алмаг лазымдыр. Гиймәт вер-

мәк үчүн бу да азыр. Суалларын «чәтин» вә я «асанлыгыны» нәзәр-дән гачырмаг олмаз. Сөз йох, бү-түн суаллары эйни чәтинликдә дүз-мәк мүмкүн дейил. Она көрә дә тә-биидир ки, билхассә сәпичи сорғуда шакирдләрин биринә нисбәтән «чә-тин», о биринә нисбәтән «асан» су-ал дүшәчәк. Белә мұхтәлиф суалла-рын өһдәсиндән ким нә чүр кәлирсә мұәллим тәрәфиндән һесаба алын-малыдыр. Гиймәт верәркән шакир-дин сәһв чавабыны онун янылма-сындан сечмәк лазымдыр. Сәһв доғру дүшүнмәмәйин нәтичәси олду-ғу һалда, янылма диггәтсизлийин, мәсәләнин тәфәрруатына фикир ве-рә билмәмәйин нәтичәсидир ки, мұәл-лимин кичичик ярдымы, хәбәрдар-лыгы илә («яхшы фикирләш», «диг-гәтли ол» кими) дүзәлдилә биләр.

Гиймәт верәркән бир дә шакир-дин вәзифәсини тәйин эдилмиш вахт ичәрисиндә еринә етирә бил-мәсинә, йә'ни иши ифа этмәйин сүр'-әтинә дә фикир вермәк лазымдыр. Лакин сүн'и олараг сүр'әт далынча гачыб нөгсанлар бурахмаг һалла-ры илә дә мұбаризә апармаг лазым-дыр. Һәм тәләсмәк, һәм дә ләнкимәк арзу эдилән сифәт дейил. Гиймәт вермәк үчүн бүтүн фәннләр үзрә үмуми вә мүштәрәк олан бу тәләб-ләр үзәринә һәр фәннин хүсусийәт-ләриндән доған тәләбләр дә эләвә эдилмәлидир. Мәсәлән, һесабадан шифаһи һесаблама вердишләри, чәбр-дән мәсәләләри тәһлил эдиб тәнлийи тәртиб эдә билмәк бачарыгы, физи-ка вә кимяда чһназлар үзәриндә ишләйә билмәк, чографияда хәритә-дән истифадә этмәйи бачармаг, лал хәритәләри «охуя» билмәк вә с.

Бүтүн бу мұлаһизәләрә әсасән шакирдин билийинә верилән гиймәт-ләрин үмуми нормаларыны мұәййән этмәк олар.

Башга сөзлә мә'лум беш гиймә-тин һәр биринин һансы һалда вери-лә билмәсини айдынлашдырмаг олар:

«5» гиймәти — програм үзрә гейд олуан бүтүн тә'лим материалыны тамамилә өйрәнмиш олдуғда, би-

ликләрини дәриндән баша дүшдүк-дә вә мөһкәм мәнимсәдикдә, тәчрү-би ишләри дүзкүн ифадә этмәйи ба-чардығда, суаллара там, дүзкүн, инамла чаваблар вердикдә, шифаһи чавабларыны вә язы ишләрини дүз-күн әдәби диллә ифа эдә билдикдә вә һеч бир сәһв бурахмадығда ша-кирдә верилмәлидир. Шакирдин «5» алмасы үчүн онун програмдан эләвә материал өйрәнмәси һеч дә шәрт дейил. Әкәр о, эләвә материал өй-рәнәрсә, мәсләһәт көрүлән китаб-лардан эләвәсини охуярсә, артыг мә-сәлә һәлл эдәрсә, бу анчаг тәгдир эдилә биләр.

«4» гиймәти—програм үзрә бүтүн тә'лим материалыны дәриндән баша дүшдүкдә вә мөһкәм мәнимсәдикдә, чалышмаларда чәтинлик чәкмәдән биликләрини тәчрүби мәшғәләләрдә тәтбиг этмәйи бачардығда, шифаһи чаваблары әдәби диллә ифадә эт-дикдә вә кобуд сәһвләр бурахма-дығда, язы ишләриндә ялынз әһә-миййәтсиз хәталара йол вердикдә шакирдә верилир. «4» гиймәтинин «5»-ә нисбәтән фәрги дә элә бу со-нунчу мәсәләдәдир, йә'ни шакирдин чох заман диггәтсизлик үзүндән бу-рахдыгы йүнкүл, тез дүзәлдилә би-лән хәталарындадыр.

«3» гиймәти—програм үзрә әсас тә'лим материалы билдикдә, ла-кин мүрәккәб материалы баша дүш-мәсиндә бә'зи сәтһилик мұшаһидә эдилдикдә, биликләрини чалышма-ларда, тәчрүби ишләрин һәллиндә тәтбиг этдикдә мұәллимин йүнкүл ярдымы илә рәф эдилә билән, бә'зи чәтинликләрә раст кәлдикдә, нит-гиндә вә язы ишләриндә әһәмиййәт-сиз мигдарда сәһвләр бурахдығда шакирдә верилир.

«2» гиймәти—әсас тә'лим мате-риалының әһәмиййәтли бир гисмини билмәдикдә, бир гайда олараг ял-ныз мұәллимин ярдымчы суаллары-на чаваблар вердикдә, нитгиндә вә язысында тез-тез кобуд сәһвләр бу-рахдығда шакирдә верилир.

«1» гиймәти—тә'лим материалы-ны тамамилә вә я әсас әтибарилә билмәдикдә шакирлә верилир.

Беләликлә, шакирдин һәр чавабыны, һәр язы ишини вә с. дүзкүн тәһлил әдиб она әдаләтлә гиймәт вермәк лазымдыр. Лакин бунунла да мәсәлә битмир. Шакирдин рүблүк вә иллиқ гиймәтини дә мүйәйән әтмәк вачиб бир мәсәләдир.

Рүблүк вә иллиқ гиймәтин тәйини нә чүр олмалыдыр

Юхарыда сөйләнилдийи үзрә мұхтәлиф йохлама үсулларындан истифадә әдилдийи тәғдирдә V—X синифләрдә охуян шакирдләрин һәр бири рүб мүддәтиндә фәнн үзрә ән азы 4—5 гиймәт ала биләр. I—IV синифләрдә вә я шакирдләрин сайы аз олан (10—20) V—X синифләрдә һәр шакирдин фәнн үзрә рүб бою ала биләчәйи гиймәтләрин сайы даһа чох ола биләр.

Әввәлән, орасыны гейд әтмәлийик ки, шакирддән тез-тез сорушмағ (бә'зи мұәллимләрин журнал үзрә шакирдләрдән сорушмағ тәчрүбәләрини гәти рәдд әтмәк лазымдыр. Белә һалларда синифдә әлә бир вәзиййәт әмәлә кәлир ки, һәр шакирд тәхминән һансы күн сорушулачағыны билир, нәтичәдә «нөвбәси» чағмаян шакирдләр өзләрини «сәфәрбәр» вәзиййәтдә сахламырлар ки, бу да тә'лимә чох зәрәр вурур) шакирдин һәмишә һазыр олмасыны тә'мин әтдийи кими, ону чаваб вермәйә дә алышдырыр. Мәсәлә, шакирдин фәнн үзрә рүб бою алдығы мұхтәлиф гиймәтләри «топлайыб» она бир үмуми гиймәт вермәкдән ибарәтдир.

Сөз йох, әкәр шакирдин мұхтәлиф вахтларда алдығы гиймәтләр әйнидирсә, мәсәлән, шакирд һәмишә «5» вә я «4» гиймәтләр алырса она екун вурмағ чәтин дейил. Лакин шакирдин алдығы гиймәтләр мұхтәлифдирсә, мәсәлән, 3, 3, 4, 2, 4-сә мәсәлә мүрәккәбләшир. Бә'зи мұәллимләрин

орта һесаб тәтбиғ әдәрәк рүблүк гиймәт вермәләрилә гәтиййән разылашмағ олмаз. Чүнкү бу әлә бир мөханики тәдбирдир ки, аңчағ либерализм доғура биләр. Мәсәлән, 4, 2, 2, 4 кими гиймәтләр орта һесабла һәмишә «3» верәр. һалбуки ики дөфә зәиф гиймәт алан шакирдә «3» вермәк үчүн ону диггәтлә йохламалы вә вахтилә бурахмыш олдуғу сәһвләри нә чүр дүзәлтдийини өйрәнмәк лазымдыр. Рүб бою алмыш олдуғу гиймәтләри мұхтәлиф олан шакирди рүбүн сонунда тәкрар вахты вә я башга бир мұнасибәтлә йохламағ лазымдыр. Габағчыл мұәллимләр белә һалларда һеч бир чәтинлик чәкмирләр. Шакирдин һансы дәрсләрдән зәиф гиймәт алдығыны апардығлары һесабата көрә мүйәйән әдирләр, о дәрси шакирддән енидән сорушурлар, шакирдин гиймәтини «дүзәлтмәк» дейил, онун әсл билийинин һәгиги дәрәчәсини тәйин әдирләр. Беләликлә рүбүн сонунда апарылан чидди тәдбирләр нәтичәсиндә рүб мүддәтиндә әйни гиймәт алан шакирдләрин белә, бә'зән мұхтәлиф екун гиймәтләри ола билир. Шакирддән иллиқ гиймәти әсас әтибарилә имтаһана дүшән фәннләр үзрә йохлама вә я бурахылыш имтаһанларында, ил бою алмыш олдуғу гиймәтләри дә нәзәр алмагла, мүйәйән әдилир. Лакин имтаһана дүшмәйән бир чох фәннләр үзрә рүблүк гиймәтләр әсасында она иллиқ гиймәт верилир. Енә дә орта һесаблама йолу илә дейил, лазым кәлдикдә илин сонунда, апрел—май айларында тәшкил әдилән тәкрар дәрсләриндә екун гиймәтинә шүбһә әдилән шакирдләр даһа чидди йохланырлар.

Нәтичә әтибарилә бир даһа ону гейд әтмәлийик ки, бүтүн бу тәдбирләр мәктәпләримиздә тә'лим-тәрбийә ишләринин кейфиййәтини йүксәлтмәк шүары алтында апарылыр.